

ЕВОЛЮЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ВІЙСЬКОВОЇ ОКРУГИ IV “ГОВЕРЛЯ” УПА-“ЗАХІД” (1943–1945 рр.)

У статті аналізуються процеси становлення та розвитку організаційної структури військової (воєнної) округи IV “Говерля” УПА-“Захід” у 1943–1945 рр. Окреслено організаційні особливості розвитку збройних сил під егідою ОУН (б) в умовах фашистської окупації, проходження фронту та на початковому етапі утвердження в регіоні радянської влади. Подаються перелік територіальних одиниць національних збройних сил у краї, хронологія їхньої появи та видозмін, а також узагальнений перелік їхніх керівників. Здійснено порівняльний аналіз окремих розсекречених матеріалів радянських репресивних органів із відомими джерелами з історії вітчизняного національно-визвольного руху.

Ключові слова: національно-визвольний рух, військова округа, тактичний відтинок, Українська повстанська армія, Організація українських націоналістів.

Повне уявлення про розвиток національного руху Опору на Прикарпатті передбачає загальне розуміння його внутрішньої структури. Існування останньої уможливило глибше усвідомлення масштабів спротиву радянській владі в регіоні, виокремлення певних етапів цього процесу, урешті-решт, є спростуванням закидів щодо спорадичності та неорганізованості повстанської боротьби з боку окремих вітчизняних і зарубіжних суспільно-політичних сил.

Хід розбудови українських збройних формувань націоналістичного спрямування показало в узагальнюючих працях вітчизняних [6; 7; 8; 10], діаспорних [9] і зарубіжних [11] дослідників, опублікованих джерелах та збірниках документів [4; 5]. Проте слід зауважити, що висвітлення особливостей розвитку територіальних одиниць Української повстанської армії (далі – УПА) не є остаточно завершеним і вимагає доповнень й уточнень. Значна роль у цьому процесі відводиться впровадженню в науковий обіг спогадів сучасників і ветеранів, а також розсекречених документів репресивних органів СРСР [1; 2; 3]. Використання й порівняльний аналіз означених вище джерел уможливило досягнення загальної мети – висвітлення передумов, причин і розвитку організаційної структури військової округи (далі – ВО) IV “Говерля” УПА-“Захід” у 1943–1945 рр.

Дослідник П.Содоль відзначає, що з приходом на посаду Головного командира УПА Романа Шухевича (листопад 1943 р.) “УНС (Українська Національна Самооборона. – *Авт.*) переіменовано на УПА-“Захід”, із поділом останньої на військові (“воєнні”) округи, що “в основному були територіально ідентичні з тодішнім організаційним поділом ОУН-СД (самостійників-державників; ОУН (б). – *Авт.*) на області” [9, с.9]. Слід зауважити, що для формування збройних сил УПА-“Захід”, окрім базових загонів, УНС передбачала поглинання інших існуючих під егідою ОУН (б) військових одиниць, зокрема, відділів особливого призначення (ВОП).

У документах, які знаходилися в розпорядженні радянських репресивних органів, теж простежується зв'язок між територіальним поділом, що використовувався в середовищі націоналістичного підпілля, і появою організаційно-територіальних частин УПА. У грудні 1944 р. проводом ОУН (б) територію Галичини було розмежовано на три краї – Карпатський, Львівський, Тернопільсько-Подільський. Карпатський край, у свою чергу, поділявся на Дрогобицьку, Станіславську, Коломийську, Калуську, Буковинську й Закарпатську округи [3, арк.17].

У свідченнях захопленого МДБ Володимира Андрухів^{*} датованих 5 квітня 1945 р., стверджувалося, що зазначені вище краї й округи входили до територіальних меж УПА-“Захід”, які охоплювали Львівську, Дрогобицьку, Тернопільську, Станіславську

^{*}Андрухів Володимир Андрійович-“Тур”, “Андрій”; учасник особистої охорони організаційно-мобілізаційного референта крайового штабу УПА-“Захід” “Грома” (“Мира”) [2, арк.199].

та Кам'янець-Подільську області УРСР. Констатувалося також, що кожна з округ співвідносилася з кордонами вищезгаданих адміністративних одиниць [2, арк.199].

Використання кодової назви “Захід” відносно частин УПА у визначеній місцевості розпочинається з грудня 1943 р. Олександр Луцький у своїх свідченнях стверджував, що саме із цього місяця його як командуючого УПА-“Захід” уведено до складу Крайового Проводу (далі – КП) ОУН (б) у Галичині. Паралельно ним виконувалися обов’язки військового референта КП [5, с.541].

Керівництво збройними силами УПА-“Захід” здійснював Крайовий військовий штаб (далі – КВШ). До березня 1944 р. очільником КВШ виступав О.Луцький, який зумів за час свого перебування на посаді довести чисельність тактичних одиниць УПА-“Захід” до 12–15 тисяч осіб [5, с.541]. У березні 1944 р. його переведено в Головний військовий штаб (далі – ГВШ) УПА на посаду інспектора [1, арк.37–38; 5, с.541]. Його наступником із березня 1944 р. став Василь Сидор*. Слід вважати, що ці обов’язки виконувалися ним до серпня 1944 р. Саме 22-м числом цього місяця О.Луцький датує своє повторне призначення на посаду керівника КВШ УПА-“Захід” відповідно до розпорядження О.Гасина-“Дора”, який на той час виконував обов’язки шефа ГВШ [5, с.547].

У цей час відбувається розширення кодової назви “Захід” до “Захід-Карпати”. Основними завданнями кінця літа – осені 1944 р. визначалися реорганізація збройних сил УПА в регіоні та підготовка їх до переходу через лінію радянсько-фашистського фронту [5, с.547]. У своїх свідченнях О.Луцький подає склад КВШ УПА-“Захід-Карпати”, а також характеризує чисельність та особливості діяльності збройних формувань, які знаходилися в його підпорядкуванні. Варто відзначити розбіжності у визначенні загальної кількості живої сили – усього близько 3 тисячі на відміну від попередньо наведених 12–15 тисяч бійців [5, с.548–549].

За свідченнями В.Андрухів, КВШ УПА-“Захід” складався з таких відділів: військово-навчального, політичного, жандармерії (жандармерія проіснувала до травня 1946 р., після чого виконання обов’язків, які раніше покладалися на неї, було передоручено територіальній сітці СБ ОУН (б) чи окремим роям у структурі сотень), військової розвідки, організаційно-мобілізаційного, зв’язку та санітарного [2, арк.199–200]. Усі відділи мали відповідних керівників.

У “Літописі УПА” згадується існування шести (за свідченнями В.Андрухів – п’яти [2, арк.199]) ВО, з яких у Карпатах функціонували IV (Станіславщина, Буковина) і V (Дрогобищчина). На початку 1945 р. у ході реорганізації (зумовлена намаганням керівництва ОУН (б) поширити організаційну сітку та діяльність підрозділів УПА на Закарпаття) збройних сил УПА-“Захід” із шести ВО сформувалося чотири. У результаті цього, ВО IV, крім Станіславщини (без Рогатинського повіту) і Буковини, поширила межі на більшість тодішньої Дрогобицької області (терен колишньої ВО V) і Закарпаття. Тоді ж, на думку П.Содоля, у документації УПА-“Захід” стосовно ВО IV розпочинається вживання кодової назви “Говерля”. Також, у той час відбувся поділ ВО на тактичні відтинки (далі – ТВ), які теж мали свою нумерацію та кодові назви. У межах ВО IV їх нараховувалося шість:

- ТВ 20 (територія Буковини);
- ТВ 21 “Гуцульщина” (Гуцульщина, Покуття);
- ТВ 22 “Чорний Ліс” (Надвірнянський, Станіславівський, Тлумацький (Товмацький) повіти);
- ТВ 23 “Магура” (Долинщина, Калущина, Жидачівщина);
- ТВ 24 “Маківка” (Стрийщина, Дрогобищчина, Самбірщина, повіт Турка);
- ТВ 25 (територія Закарпаття).

*Василь Сидор-“Ростислав Вишитий”, “Шелест”, “Конрад”, “Крегул”, “Кравс” [6, с.33–35, 69; 8, с.362].

Управління збройними силами ВО передбачало існування штабу керівника, якого призначав шеф КВШ. На рівні штабу ВО призначення здійснювалися командуючим за згодою КВШ і профільних керівників (референтів) обласних проводів ОУН (б). Структура штабу ВО дублювала відділи, що були в складі КВШ УПА-“Захід”. Відмінність полягала в існуванні додатково посад кадровика (“шефа по кадрах”) та окружного інтенданта [2, арк.203]. В обов’язки останнього входило матеріальне постачання частин УПА. Свою роботу він проводив через забезпечення функціонування сітки інтендантів окремих частин УПА, а також у співпраці з господарчим референтом окружного проводу ОУН (б). Завдання кадровика полягало в комплектуванні командного складу бойових частин ВО. Він також здійснював “підбір людей для розвідки” [2, арк.204].

Бойовими відділами в складі військової округи виступали курені, сотні, чоти та рої. П.Содоль зазначає, що, крім кодових назв, із кінця 1945 р. сотні почали ідентифікуватися у звітній документації двозначним, а чоти – тризначним числом. У межах ВО IV нумерація бойових відділів визначалася числами від 58 до 93 [9, с.10]. У матеріалах, що знаходилися в розпорядженні НКВС, констатується, що “з моменту створення Карпатського краю на його території нараховувалося більш ніж 20 сотень УПА” [3, арк.26].

У документах радянських репресивно-каральних органів згадується, що на квітень 1945 р. “тимчасово виконуючим” обов’язки “командира” “Станіславської воєнної округи № 4” (у документі – “Станіславський воєнний округ № 4”) був Василь Андрусак*. Керівництво жандармерією ВО здійснював Дмитро-Ярослав Вітовський (“Зміюка”, “Андрієнко”) [2, арк.206]. Насправді ж першими командувачами ВО IV були хорунжий Іван Белейлович (“Дзвінчук”), а з початку 1944 р. – поручник Іван Бутковський (“Туцул”). Із липня 1944 р. провід перебрав хорунжий (із лютого 1945 р. – сотенний) Микола Твердохліб (“Грім”) [9, с.9–10].

Отож варто зазначити, що наведений у документації НКВС матеріал вимагає уточнень і виправлень. Це зумовлюється специфікою його отримання (можливість свідомого перекручення фактів арештованими учасниками руху Опору, неволодіння інформацією з конспіративних причин тощо). Як видно з документа, подаються недостовірні відомості стосовно командування ВО. Слід урахувати й те, що в 1944–1945 рр. радянські репресивні органи не володіли таким масивом інформації, який давав би змогу детально відтворити структурну та чисельну характеристики УПА-“Захід” у регіоні.

Водночас використання документів карально-репресивних радянських органів є однією із заперук об’ємного та різнобічного вивчення історії національно-визвольного руху середини ХХ ст.

1. Державний архів Служби безпеки України (ДА СБ України) – “Докладная записка по делу члена центрального “провода” ОУН Луцкого (1945 г.)” // Комитет государственной безопасности при Совете министров Украинской ССР. Сборник документов о структуре и характере антисоветской деятельности “Организации украинских националистов – ОУН” и “Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943–1954 гг. (далее – Сборник документов...) : в 98 т. – Фонд печатных изданий (далее – ФПИ) № 13. – Архив № 372 – Т. 88 (Документы, характеризующие значение и приемы захвата бандитов, оперативное использование их в чекистских мероприятиях по ликвидации вооруженного бандоуновского подполья в 1944–1954 гг. В 88–89 т.), арк. 30–43.
2. Там само. – “Описание к схеме организационного построения УПА-“Запад” – “КВШ” / Краевой военный штаб” // Сборник документов... : в 98 т. – ФПИ № 13. – Архив № 372 – Т. 3 (Документы характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. : в 1–5 т.), арк. 199–207.
3. Там само. – “Положение ОУН в Карпатском крае. Перевод с украинского. Совершенно секретно. Копия” // Сборник документов... : в 98 т. – ФПИ № 13. – Архив № 372. – Т. 9, арк. 17–19.

* Василь Андрусак-“Різун”, “Чорний”, “Грегит”, “Коваль”, “Різбар”; у цитованому документі НКВС [2, арк.206] згадується псевдонім “Скажений”, що, напевно, є неточністю, підгрунтям якої є факт командування ним у 1944 р. куренем “Скажені”.

4. Літопис УПА. Нова серія (Київська) : у 21 т. – Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944–1945 / упоряд. О. Іщук, с. Кокін – К. ; Торонто : НАН України, ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України, Вид-во “Літопис УПА”, ДК архівів України, ДА СБ України, 2007. – 912 с.
5. Витяг із протоколу допиту керівника УПА-“Захід” О. Луцького. 1–2 серпня 1945 р. // Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) : у 2 т. / упоряд. В. Сергійчик. – К. : ПП Сергійчик М. І., 2007. – Т. 1. – 640 с.
6. Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю. Літопис УПА. Серія “Події і люди” : у 21 кн. / В. Ільницький. – Торонто ; Львів : Вид-во “Літопис УПА”, 2012. – Кн. 21. – 128 с.
7. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х рр. / А. Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – 520 с.
8. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
9. Содоль П. Карпатська група УПА “Говерля” / П. Содоль // Літопис Української Повстанської Армії. Основна серія : у 50 т. – Торонто : Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – Т. 18 : Група УПА “Говерля” : у 2 кн. Кн. 1 : Звіти та офіційні публікації / за ред. П. Содоля. – 327 с.
10. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В’ятрович, Р. Грицьків, І. Дерев’яний, та ін. – Львів : ЦДНБР, 2007. – 352 с.
11. Motyka G. Działalność organizacji ukraińskich nacjonalistów i Ukrainkiej Powstanczej Armii / G. Motyka. – Warszawa, 2006. – 720 с.

Анализируются процессы становления и развития организационной структуры военного округа IV “Говерла” УПА-“Запад” в 1943–1944 гг. Обращается внимание на организационные особенности развития вооруженных сил под эгидой ОУН (б) в условиях фашистской оккупации, прохождения фронта и начальном этапе утверждения в регионе советской власти. Представлены уточненный перечень территориальных единиц УПА-“Запад” в крае, хронология их появления и видоизменений, а также список их руководителей. Осуществлен сравнительный анализ отдельных рассекреченных материалов советских репрессивных органов с известными источниками по истории отечественного национально-освободительного движения.

Ключевые слова: движение Сопротивления, национально-освободительное движение, военная округа, тактический видтынок (район), Украинская повстанческая армия, Организация украинских националистов.

The processes of formation and development of the organizational structure of the military district IV “Hoverla” UPA-“West” in 1943–1944 in the proposed material is analyzes. Attention is drawn to organizational characteristics of the armed forces under the auspices of the OUN (b) under the fascist occupation, the passage of the front and the initial stage of consolidation in the region of Soviet power. Served revised list of units UPA-“West” in the region, the chronology of their appearance and variations, and the generalized list of their leaders. When the coverage problem by comparative analysis of selected declassified files of the Soviet repressive organs with the known sources of domestic history of the national liberation movement.

Keywords: resistance movement, the national liberation movement, a military district, a tactical stretch, the Ukrainian Insurgent Army, the Organization of Ukrainian Nationalists.

**УДК 94(477(030) “1944”
ББК 09(4Укр)63.3**

Степан Борчук

ДРУГА СПРОБА ПІДГОТОВКИ “УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ” (1944–1947 рр.)

У статті йдеться про другу спробу підготовки “Української Радянської Енциклопедії” 1944–1947 рр., з’ясовуються обставини виникнення ідеї такого видання, перебіг роботи над проектом і причини його дострокового припинення. Розповідається, з яких причин була саме друга спроба й що стало на заваді виданню енциклопедії. Описуються наради, зустрічі з керівництвом держави стосовно нової версії енциклопедії. Розкривається проблема підпорядкування УРЕ та її цензурна редакція. Аналізуються причини закриття видавництва та спроби продовжити роботу й надалі.

Ключові слова: “Українська Радянська Енциклопедія”, енциклопедичний проект 1944–1947 рр., Федір Бабенко, Микола Бажан, Дмитро Мануїльський, Лазар Каганович, Микита Хрущов.